

MÜTAREKE VE İŞGAL YILLARINDA İZMİR MİLLİ KÜTÜPHANESİ

Günver GÜNEŞ*

Öz

1908 II. Meşrutiyetinin getirdiği aydınlanma ışığında İzmir de özel girişimle kurulan İzmir Milli kütüphanesi 1912 yılından beri İzmir ve çevresinin fikir ve kültür yaşamına hizmet vermektedir. Kütüphane, İzmir'in merkezi bir yerinde bulunduğu için, ister istemez şehirde yaşanan tüm olaylara tanık olmuştur. Kütüphane mütareke ve işgal sürecinde İzmir'in Türk halkını bir araya getiren, bir arada tutan bir sığınak, buluşma yeri ödevi görmüştür. Mütareke ve işgal yıllarında İttihat ve Terakki'ye olan yakınlığı isminin "Milli" olmasının yarattığı şüpheler nedeniyle işgal döneminde Yunanlıların baskısı sonucu yaşam savaşı veren İzmir Milli Kütüphane zaman zaman kuruluş amacının dışına çıkmış olsa bile kentin en önemli kültür kurumlarından biri olmayı başarmıştır. Kurtuluş Savaşının ilk direniş bildirisinin dağıtıldığı yerlerden biri İzmir Milli Kütüphane olmuştur. Sadece eğitim sahasında değil sosyal ve kültürel faaliyetlerinde hatta tüm olanaksızlıklarına rağmen sahne gösterilerinin de adeta merkezi olmuştur. Siyasetin dışında kalmaya çalışsa da İttihatçı kimliği hem mütareke hem de işgal yıllarında peşini bırakmamıştır.

Anahtar Kelimeler: İzmir Milli Kütüphane, İzmir, İttihat ve Terakki, Redd-i İlhak, Celal (Saygun) Bey.

İZMİR NATIONAL LIBRARY DURING THE ARMISTICE AND OCCUPATION PERIODS

Abstract

İzmir National Library which was founded by private enterprise in İzmir with the enlightenment brought by IIInd Constitutional Era of 1908, served the intellectual and cultural life of İzmir and its environ starting from 1912. Being located in a central position in İzmir, it necessarily witnessed all events that took place in the city. The Library fulfilled a task of being a stronghold and a meeting place that assembled and hold together the Turkish population of İzmir during the armistice and occupation periods. Eventhough occasionally deviated from

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
(ggunes65@gmail.com).

the purpose of its foundation, İzmir National Library, which had to struggle for its survival against the pressure of the Greeks during the Occupation because of the suspicion resulting from its intimacy with the Committee of Union and Progress and its "National" name, succeeded in being one of the most important cultural institutions of the City. İzmir National Library was one of the places in which the first resistance memorandum of the Independence War was distributed. It virtually became a center not only for the field of education but also for the social and cultural activities and even for stage performances despite all the nonabilities. Although it tried to stand aloof of politics its Unionist identity was never forgotten both in armistice and occupation periods.

Keywords:

Giriş

Bir ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve bilimsel gelişmesinde kütüphanelerin önemli bir yeri vardır. Kütüphaneler işlevleri bakımından Milli Kütüphaneleri Halk Kütüphaneleri, Okul Kütüphaneleri, Özel kütüphaneler şeklinde sınıflandırılmışlardır. Milli kütüphaneler diğer kütüphanelerden daha farklı bir yapıya sahip olup, görevleri çok daha fazla ve geniş kapsamlıdır. Milli Kütüphaneler ülkelerin çeşitli alanlarda yaptıkları gelişmeleri yansıttıkları gibi düşünce ve sanat ürünlerinin toplanıp gelecek kuşaklara aktarılmasına ve kültür mirasının oluşmasına katkıda bulunurlar. Dünya da Milli Kütüphane örneklerine baktığımızda Türkiye'nin bu alanda oldukça geç kaldığı söylenebilir. Nitekim Fransa'da Biblioteheque Nationale 1480, İngiltere'de British Museum 1753, ABD'de Library Of Congrees 1800, İtalya'da Biblioteca Nazionale 1804, Yunanistan'da Ulusal Kitaplık 1828'de kurulmuştur.

Tarihsel gelişimine baktığımızda Anadolu Selçukluları, Beylikler, Osmanlı dönemleri hesaba katıldığında Türk kütüphaneciliğinin 900 yıllık bir birikimi vardır. 19 yy'ın ikinci yarısında Türkiye'de bir milli kütüphane kurma düşüncesinin olduğunu biliyoruz. Ancak bu girişimler sadece düşünce olarak kalmıştır. XX. Yy'a kadar İmparatorluğun pek çok yerinde olduğu gibi İzmir'de de kütüphaneler okul, cami ve özel bir yapıda varlığını sürdürmüştür. 18. ve 19. Yüzyıllarda ticarete olduğu gibi İzmir'in kültür ve sanat yaşamında da azınlıklar bir hayli söz sahibi idi. Rum, Ermeni ve Musevi topluluklarının oldukça büyük ve geniş oylumlu kütüphaneleri vardı. 1878 - 1908 yılları arasında, Sultan Abdülhamit döneminde dini nitelikli kitapların yer aldığı bazı yeni kütüphaneler açıldı. Ancak bu kütüphaneler çağdaş nitelikli değildi. Türk ve Müslüman topluluklar kütüphanecilik hizmetlerini camilerdeki küçük vakıf kütüphaneleri ve kıraathaneler aracılığıyla yürütüyorlardı. XIX. Yy'ın son çeyreğinde İzmir'de kültürel hareketliliğin hızlanması, pek çok alanda olduğu

gibi, kütüphane alanında da kendini hissettirmiştir. Bu dönemde özellikle basın yoluyla İzmir'in umumi bir kütüphaneye olan ihtiyacı dile getirilmiş, böyle bir gereksinimin işaretleri verilmiştir¹.

II. Meşrutiyetin ilanı sonrası İzmir'de umumi kütüphane açılması isteği sürekli vurgulanmış, çözüm olarak da kent aydınlarının ve zenginlerinin önyak olması önerilmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda İzmir 1910 yılında kütüphane oluşturulması yönünde iki ayrı girişime sahne oldu. Bunlardan ilki Mekteb-i Sultani öğrencilerinin okullarında bir kütüphane kurmak istemeleri, diğeri ise Kadızade İbrahim Refik Bey'in önderliğindeki kent aydınlarının Milli Kütüphanenin kurulmasıyla sonuçlanacak girişimidir².

Ekonomik sahada olduğu kadar, sanat ve kültür alanında da İzmir de faal olan yabancılara karşı Türk Kültürünü etkin kılmak amacıyla bir kütüphane yaptırma girişiminin temelinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1911 yılında Selanik'te yapılan 4. Genel Kongresinde illerde bir "Milli Kütüphane" kurulması kararının alınmış olması yatıyordu. İttihat ve Terakki'nin milliyetçilik düşüncesi ulusal dil, tarih, eğitim ve kültür söylemi kütüphanelerinde böyle bir kimlikle adlandırılmasında etken oldu. Gerçekte İstanbul dışında taşra da bir milli Kütüphane kurulması fikri sadece İzmir'le sınırlı değildi. İzmir dışında Kayseri, Eskişehir, Konya, Diyarbakır ve Bursa da da Milli Kütüphane kurulması hedefi İzmir'deki kadar ilgi görmediğinden başarıya ulaşamamıştır. Bu karar doğrultusunda İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Şubesi merkez kurulu üyesi Kadızade İbrahim Refik, İzmir'de böyle bir kütüphane kurmak için harekete geçti³. Hizmet gazetesinin sahibi olan İbrahim Refik Bey, 1910 yılının sonlarında gazetesi kapandıktan sonra zaten bu yolda bazı çalışmalar yapmıştı. Bir çalışma salonu açmak, isteyenlere burada yabancı dil ve fen dersleri vermek istiyordu. Ancak bu düşüncesini gerçekleştirememişti. İşte bu yüzden Cemiyet'in İzmir Sekreteri Talat Muşkara'dan Kütüphane kurma konusunda yardım ve destek istedi. Kadızade İbrahim Efendi'nin yaptığı öneriyi değerlendiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kararıyla bir kurul oluşturuldu. Kütüphaneye yardım sağlamak için bu kurul, Selçuk'a bir gezi ve piyango çekilişi düzenledi. Ancak yeterli gelir elde edilemedi. İbrahim Refik Bey kuruldan ayrılınca kurulda dağıldı.

Daha sonra Talat Bey'in isteğiyle Mehmet Celal (Saygun) Bey önderliğinde, sonradan "İlim-ü İrfan Encümeni" olarak anılacak olan bir başka kurul oluşturuldu. Celal Bey'in oluşturduğu heyette kendisiyle birlikte

1 Mustafa Şahin, "Dünü ve Bugünüyle İzmir Milli Kütüphane", *Tarih ve Toplum Dergisi*, C.23, S.134, Şubat 1995, İstanbul, 1995, s.39.

2 *İttihat*, 11 Eylül 1910; Erkan Serçe, *İzmir'de Kitapçılık 1839-1928*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996, s.88.

3 İzmir'de Milli Kütüphanenin oluşumunda İttihat ve Terakki'nin etkisi büyük olmuştur. Pınar Duman, *Kuruluşundan Günümüze İzmir Milli Kütüphanesinin Tarihi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990, s.36.

eski Eytam Müdürü Abidin, daha sonra İzmir'den milletvekili seçilmiş olan Osmanzade Hamdi (Aksoy), Maksutzade Ethem, daha sonra Hamidiye Sanayi Mektebi müdürlüğüne getirilen Sezai (Söker) Beyler vardır⁴. Yeni kurul, kütüphaneye gelir ve yardım sağlamak için daha kalıcı çözümler yaratmaya çalışır. Beyler Sokağı'ndaki Salepçioğlu Konağı bir yıllığı 100 liraya kiralandı. Konağın selamlık bölümü kütüphane olarak ayrılarak haremlik bölümü gelir getirmesi amacıyla kiraya verildi. Haremlik bölümündeki kiracılar İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Şube merkezi ve Vilayet Kulübü idi. Milli Kütüphane ufak tefek de olsa, yapılan bağışlarla hizmete başlamıştı. Kütüphaneye Şehzade Yusuf İzzettin Efendi, Dr. Abdullah Cevdet, Ali Haydar Mithat, Talat Muşkara ve Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın yanında Talat Bey babasından kalma bir sandık kitabı kütüphaneye bağışlamıştı.

Birçok kişinin kitap bağışlarıyla belli sayıya ulaşan kitaplık, 23 Haziran 1328, miladi tarihle 6 Temmuz 1912'de okuyucusunun hizmetine açılmıştır. Celal Bayar'da "Milli Kütüphane, İzmir İttihat ve Terakki Cemiyeti 'ilim ve İrfan' Encümeninin kararıyla Ocak 1911'de kurulmuş, 23 Haziran 1912'de umurun istifadesine açılmıştı." Diyerek kütüphanenin açılış tarihi olarak pek çok kaynaktaki gibi 23 Haziran 1912'yi vermektedir⁵. Oysa İzmir Milli Kütüphane konusunda önemli bir çalışması bulunan Ömer Faruk Huyugüzel bu tarihi 23 Haziran 1328 olarak kaydetmektedir. Buradaki karışıklık sanırız miladi takvime çevirme sırasında ortaya çıkmıştır⁶.

Milli Kütüphanenin başarısı tüm kentte saygı ve sevinç ile karşılanıyordu. Bu başarı, aslında sadece bir komisyonun değil, kabuklarından çıkmaya hazırlanan İzmirliilerin başarısı sayılırdı. Milli Kütüphanenin kurucuları da artık fazlalaşmıştı, bunların belli başlıları, Vilayet Meclisi Üyesi ve İttihat ve Terakki Derneği Muhasebe Müdür Salih Bey (Akalin), Abidin Bey, İzmir eski Millet Vekili Osman Hamdi Bey (Aksoy), Tüccar Şükrü Bey (Cevahirci), Ferit Bey (Eczacıbaşı), Şifa Eczanesi sahibi Faik Bey (Ener), Eczacı Öğretmen Tahir Mahmut Bey, Maksutzade Ethem Bey, Talat Bey (Küçük Talat), Salattin Bey, öğretmen ve besteci Adnan Saygun'un babası Celal Bey, Öğretmen Sezai Bey (Söker) ve eski belediye başkanı Süleyman Bey (Tuser) olarak kabul edilir. Daha sonra bu topluluğa, o günlerde İttihat ve Terakki Derneğinin İzmir sorumlu sekreteri olan Mahmut Celal Bey (Bayar) de katılmıştır. O devirlerde İttihatçılar Milli Kütüphaneyi 'bir İttihat ve Terakki Kulübü' gibi işletip, gençleri örgütlemek istemişse de, diğer kurucu üyeler onları bu fikirlerden caydırmış ve kütüphanenin tek amacı kendisini geliştirmek ve yenilemek olmuştur.

Kütüphane kurulduğu tarihlerde kendi ayakları üzerinde durabilmek

4 Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.V, İstanbul, 1967, s.1550.

5 Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.5, s. 1546; Çiğdem Erkal İpek, "Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi", Dokuz Eylül Üniversitesi AİTE, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3, Yıl:1993, İzmir, 1993, s.230.

6 Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir Milli Kütüphanesi*, İzmir, 1997, s.13.

amacıyla gelir getiren etkinlikler düzenlemeye başladı. Farklı kaynaklardan öğrendiğimize göre cemiyetin girişimiyle, İzmir’de gerçekleşen sinema, tiyatro, konser, opera gibi etkinliklerin özellikle ilk geceleri, zaman zaman “Milli Kütüphane” yararına yapılmaktadır⁷. Vali Rahmi Bey, Sinema ve Kütüphane binaları için Kütüphane heyetine yeni arsalar temin eder⁸. Bu arsalar halen Bahri Baba Parkı olarak bilinen parkın Devlet Hastahanesine (bugün ki Kadın Hastalıkları ve Doğum Hastanesi’ne) bakan cephesine ve şimdiki Milli Kütüphane ve Devlet Opera ve Balesi binalarının bulunduğu yerde idi. İşte bu arsalar üzerinde Kütüphane ve sinema binalarının temelleri ve gene kütüphaneye gelir sağlayacak bir patinaj ve eğlence tesisinin temeli 14 Mayıs 1915’te, yani I. Dünya Savaşı günlerinde atılabilmiştir⁹.

I. Dünya Savaşı sonlarında İzmir Milli Kütüphane ile ilgili geniş bilgi veren bir makale de kütüphanenin biçim, sistem içerik bakımından Avrupa kütüphanelerinin düzeyine ulaştığı vurgulanmıştır.¹⁰ Dönemin basınının verdiği sayılara göre kütüphane de 20 bin cilt kitap bulunuyordu¹¹. Yunan işgali öncesi savaş yıllarında özel idare, belediye ve vakıfların desteğiyle inşaatın ilerlemesine çalışmışsa da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi bu çalışmaların durmasına neden olmuştur.

Mütareke ve İşgal Döneminde İzmir Milli Kütüphane

I. Dünya Savaşının sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasının ardından İttihatçı liderler yurt dışına kaçmış, iktidardan düşen İttihat ve Terakkinin yerine de Hürriyet ve İtilaf Fırkası geçmişti. Merkezi hükümet İttihat ve Terakkinin bütün varlığına el koyma kararı aldı. Kısa bir süre sonra savaşın tek sorumlusu olarak gösterilen İttihat ve Terakki aleyhine büyük bir faaliyet başlamıştır. Bu taarruzun Milli Kütüphaneye yansması gecikmedi.

İzmir de yayınlanan Müsavat ve Islahat gazeteleri İttihat ve Terakkinin bir şubesi gibi çalıştığını iddia ettikleri Milli Kütüphaneye el konulmasını istiyorlardı. Milli Kütüphaneye karşı ilk taarruzlar daha Yunanlılar Anadolu’ya gelmeden İttihat ve Terakki karşıtı muhalefetten gelmişti. Hürriyet ve İtilaf Fırkası savaşın tek sorumlusu olarak İttihat ve Terakki’yi görüyor bu nedenle İttihat ve Terakki aleyhine yoğun bir propaganda yapıyordu¹². Milli Kütüphane de İttihat

7 *Ahenk*, 9 Nisan 1913; Ahmet Gürlek, *100. Yılında İzmir Milli Kütüphane*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No:83, İzmir, 2012, s.68.

8 Sabri Sürgevil, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2009, ss.135-136.

9 “Muhtelif Anketlerimizden Milli Kütüphane”, *Anadolu* 21 Ağustos 1340; Çiğdem Erkal İpek, *Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphane*, s.232.

10 *Köylü*, 2 Mart 1334.

11 Celal Bayar, I. Dünya Savaşı sonlarında kütüphane de bulunan kitap sayısının 31.266 olduğunu yazmıştır. Celal Bayar, *a.g.e.*, s. 1546.

12 Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, 30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922, Ankara, 1989, ss.40-62.

Terakki'nin bir şubesi gibi çalıştığı iddia edilerek hedef gösterilmekte gecikmedi¹³. Şehirde yayınlanan Hürriyet ve İtilaf yanlısı İslahat ve Müsavat gazetelerinde bu durum açıkça görülüyordu. 7 Şubat 1919 tarihli Müsavat gazetesinde Milli Kütüphaneyi hedef alan bir yazı yayınlandı. Yazı şöyleydi; "Vaktiyle birkaç zatin himmet delaletiyle ve ahali-i muhteremenin muavenetleriyle ortaya çıkarılan bu müessesesi-i nafianın heyet-i mecmuasını İttihat ve Terakki beliğ ederek kendine mal eder gibi müessisliği ile alakası olmayanları başına getirmiş ve sonraları büsbütün hatta içiriden kapılar açılarak kulüple tevhid edilmişler idi. Son zamanlarda bu müessese öyle bir hale sokuldu ki sade halk nazarında değil kuyudat-ı hakikisiyle İttihat ve Terakki'nin heyet-i idaresi aza-yınafizesinden birini o kütüphanenin müdür-i umumu yaptılar. Sonra o zatta kütüphane sıfatıyla İttihat ve Terakki ile bir mukavele-i resmiye akd ederek meseleyi işin içinden çıkılmaz bir hale sokmakta ibraz-ı maharet eyledi. Vali Paşa Hazretlerine bu meseleyi layık olduğu ehemmiyetle telakki etmelerini rica ederiz. Milli Kütüphane Sineması teşaub ettirilmiş muadil bir mesele-i maliyedir. Hapishane tarafında ve Ziraat Bankası yanında inşa edilmekte olan Milli Kütüphane ve Milli Sinema temel ve binalarının hesabat-ı umumiyesi mevcut kütüphane tarafından idare edilmektedir. Buna mutlaka hükümetin vaz-ı yed ederek hesaplarının devir alınması ve Kütüphane-i Milli ve Sinemasının müessis-i hakikileri de dahil olduğu halde yeni bir heyet-i milliyenin dest-i emanetine tevdi edilmesi lazımdır. Kırtasiyeciliği men'eden tamim-i hilafetpenahi ümit ederiz ki, bu mudil mesele kırtasiyeciliğin ihmalkar uçurumları içinde nisyana ve feramuşa mahkum bırakılmaz"¹⁴. Milli Kütüphaneyi hedef alan İzmir'in muhalif basınının kışkırtıcı tavrı bunlarla sınırlı değildi. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında tüm güçlülere karşı yaşama savaşı veren kütüphane, iç politika akımlarından kendini kurtaramaz¹⁵.

İttihatçı- İtilafçı çekişmesi ve karşıt propagandaları sonucu İzmir'e ikinci defa vali olarak atanan Nurettin Paşa 4 Şubat 1919 da İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir merkezine ve merkezin bulunduğu Milli Kütüphaneye el koydu¹⁶. İşin özü Milli Kütüphane İttihat ve Terakkinin bir şubesi gibi algılanmış, bunun sonucunda da gerek merkezi hükümetin kararı ve gerekse kimi yerel basının baskıları sonucu Vali Nurettin Paşa İzmir Milli Kütüphaneye el koymuştu. Celal (Bayar) Bey'in Anılarında Milli Kütüphaneye el konulduğu tarihlerde 13446'sı ihtiyat akçesi olmak üzere 32.872 lirasının mevcut olduğunu, 15.000 liralık yıllık gelire sahip bulunduğunu, kütüphane binalarının kıymetinin yarım milyondan fazla tuttuğunu, her yıl 30.000'den fazla okuyucunun yararlandığını ifade

13 Ahmet Gürlek, 100. Yılında İzmir Milli Kütüphane, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No:83, İzmir, 2012, s.80.

14 Müsavat, "Milli Kütüphane", 7 Şubat 1919; Erkan Serçe, a.g.e., ss.94-95; Sadiye Tutsak, İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler 1850-1950, Kültür Bakanlığı Yayınları No:374, Ankara, 2002, s.73.

15 Mustafa Şahin, "Dünü Bugünüyle İzmir Milli Kütüphane", Tarih ve Toplum, C.23, S.134, Şubat 1995, İstanbul, 1995, s.41.

16 Celal Bayar, Ben de Yazdım, 5. Cilt, Baha Matbaası, İstanbul, 1966, s.1547; Yavuz Özmaskas, Sakallı Vali Nurettin Paşa'nın İzmir Günleri, Şenocak Yayınları, İzmir, 2011, ss.47-49; Ahmet Gürlek, a.g.e., s.81.

etmiştir¹⁷. Müsavat gazetesinin 8 Şubat 1919 tarihli sayısında « memleketimizin muhterem ve fazıl ulemasından kurulu» olarak beyannamesini vilayet makamına verdiğini belirttiği «*Cemiyet-i İlmiye*»nin genel sekreterliğini Müsavatçı İbn-i Hazım Ferit Bey yapıyordu. Derneğin üyeleri arasında Nurettin Paşanın seçtiği hürriyet kahramanlarından emekli Miralay Selahattin Bey, Yusuf Ziya ve Gözlüklü Ali Efendi bulunmaktaydı.

Nurettin Paşa *Cemiyet-i İlmiye* adı verilen bu kuruluşun oluşumuna önemli katkı sağladı. Cemiyetin üyeleri genellikle hoca ve müderrislerden oluşuyordu. Nurettin Paşa'nın amacı ilmiyeden, bilimsel çalışmadan çok İzmir'de kendine yakın bir İslam Cemaati oluşturmaktı. Şurası bir gerçek ki Nurettin Paşa'nın Milli Kütüphane üzerinden *Cemaat-ı İslamiye* kurma girişimi yalnızca *Cemiyet-i İlmiye* ile sınırlı kalmıştır.

1919 yılının Mart ayında Nurettin Paşa'nın valilikten ayrılmasından sonra yerine gecen Ahmet İzzet Bey kütüphanenin yönetim kurulunu değiştirmiş, böylece kütüphaneye yeni bir kişilik kazandırmak istemişti. Nurettin Paşa'nın yerine vali olarak atanan İzzet Paşa Nisan 1919'da Milli Kütüphane yönetimini görevden alarak yerlerine; Eczacı Faik, Ahenk Gazetesi Başyazarı Mehmet Şevki, Balıkesir Sultanisi Eski Müdürü Halit, İslahat Gazetesi Tahrirat Müdürü Mahmut Tahir'ül Mevlevi, Salebcizade Hacı Mithat, Vilayet Matbaası Müdürü Emin ve Tüccar Hayri Beyleri atadı¹⁸.

Mütareke döneminde kütüphane, tüm zorluklara ve olumsuzluklara rağmen varlığını devam ettirmiş ve bir miktarda para biriktirebilmişti.

İzmir'in işgaline karşı koymak üzere oluşturulan İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti büyük kongresini 17 Mart 1919'da İzmir Milli Kütüphanesi Milli sinemasında gerçekleştirmiştir¹⁹. Batı Anadolu Bölgesinden Kongreye 37 Belediye Başkanı 37 müftü toplam 165 delege katılmıştır²⁰. 17 Martta İzmir Milli Kütüphanesi Milli Sinema da başlayan kongre 19 Mart Çarşamba günü sona erdi. Son gün kararlar alındı, yeni yönetim kurulu seçildi. Alınan kararların kuşkusuz en önemlisi bir işgal karşısında silahlı direnişe geçileceği idi. İzmir Milli Kütüphanesi sadece kültürel faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir kurumun ötesinde İzmir şehrinin muhtemel işgaline karşı oluşan direniş

17 Celal Bayar, *a.g.e.*, ss.1544-1545.

18 *Müsavat*, 9 Nisan 1919; Erkan Serçe, *a.g.e.*, s.83; Ömer Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, s.16; Ahmet Gürlek, *a.g.e.*, s.81.

19 "Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti Kongresi", *Hukuk-ı Beşer*, 18 Mart 1335; Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s.150; Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s.65; Ahmet Talat Onay, *Milli Mücadele Yazıları*, MEB Yayınları, İstanbul, 1995, s.29; İzzet Öztoprak, *İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2014, s.40.

20 "Büyük Kongre", *Köylü*, 18 Mart 1919; *Hukuk-u Beşer*, 18 Mart 1919; *Müsavat*, 18 Mart 1919; Nail Morali, *Mütareke'de İzmir Olayları*, TTK Yayınevi, Ankara, 1973, ss.81-83; Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancığı*, Ankara, 1997, s.16.

örgütlenmesinin adresi de olmuştur. Mütareke yıllarında Haydar Rüştü ve Türk Ocaklı gençlerin Ocak binası, Sultani Mektebi dışında direniş için arayış içinde oldukları yerlerden biri de araştırmacıların bu konuda ihmal ettiği İzmir Milli Kütüphane idi. Haydar Rüştü Anılarında şöyle der²¹; «Heyet-i İdare azalarıyla bi'l iştirak bir karar ittihaz etmek üzere tefrik edilen beş arkadaşa ben de katıldım. Ocaktan çıkınca Milli Kütüphaneye gittim. Dört beş arkadaş orada toplandık düşündük». Bana yeni malumat sahibi olup olmadığımı sordular. Herşey bitmiştir. Ümit yoktur. Herkes başının çaresine baksın. Dedim ayrıldık.

İzzet Bey'in Valiliđi süresince Milli Kütüphanenin faaliyetlerini yakından izlediği direniş yanlısı milli kıpırtıya bile tahammülünün olmadığı bu nedenle kütüphanede bilgisi dışında herhangi bir oluşuma izin vermediğini biliyoruz. Vali İstanbul Hükümeti aleyhindeki her oluşumu zararlı görüyordu. Bu nedenle önce İzmir'de Teceddüt Fırkasını kapatmış, Türk Ocağını kapatmaya çalışmış, Milli Kütüphane ve Sinemasında konferans verilmesini engellemek için buralara memur tayin ettirmiştir²².

İzmir'in işgalinden bir gün önce Redd-i İlhak Cemiyetinin Yunan işgaline karşı direniş cephesi oluşturma gayretleri içinde Türk Ocağında yapılan toplantının dışında Milli Kütüphane de koşuşturmalar içinde uğrak yerlerden biri olmuştur²³. Celal Bayar, Haydar Rüştü Öktem, Moralızade Halit, Mustafa Necati ve Ragıp Nurettin'in anlatılarında İzmir Türk Ocağı, Sultani Mektebinin yanında Yunan işgaline karşı direnişçilerin uğrak yerlerinden biri de İzmir Milli Kütüphanesi olmuştur. Redd-i İlhak Cemiyetinin direniş bildirilerinin dağıtıldığı yerlerden biri de Milli Kütüphane olmuştur²⁴. İzmir'in işgali sonrasında da güvenlik nedeniyle evlerinde kapanıp kalmış direniş yanlılarından Haydar Rüştü ile Mustafa Necati Beylerin çevreyle ve aileleriyle irtibatında Milli kütüphane gişe memuru Remzi Bey isimli gencin büyük yardımları söz konusu olmuştur²⁵.

Yunan işgali öncesi savaş yıllarında özel idare, belediye ve vakıfların desteğiyle inşaatın ilerlemesine çalışmışsa da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi bu çalışmaların durmasına neden olmuştur. Yunanlılar kütüphane çalışmasına engel oldukları gibi yönetim kurulunu da fesh ederler. Yunanlıların Milli Kütüphanenin faaliyetlerine ara verdirmelerinin önemli destekçilerinden biri de İttihatçı düşmanlığında sınır tanımayan İtilafçı basının kışkırtıcı tavrı olmuştur. Milli Kütüphaneye el konulmasının ardından, Milli Kütüphane Cemiyeti de dağıtılmıştır.

21 Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz:Zeki Arıkan, TTK Yayını, Ankara, 1991, ss.64-65.

22 Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, s.30.

23 Haydar Rüştü Öktem, *a.g.e.*, s.74.

24 Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı*, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s.160; Mustafa Şahin, *a.g.m.*, s.41; Çiğdem Erkal İpek, *a.g.m.*, s.232.

25 Haydar Rüştü Öktem, *a.g.e.*, s.83.

Teşvik-i Maarif Cemiyeti ve Milli Kütüphane

Mütareke dönemi İzmir’inde faaliyet gösteren Türk derneklerinden Hilal-i Ahmer, Muallimin ve Çiftçiler Derneği ile Arnavut Teavün Cemiyeti dışında kalanlar işgalden sonra çalışmalarını durdurmuşlardı. Mütareke döneminde kurulmuş olan Türk derneklerinden en önemlisi olan Müdafaa-ı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti işgalden sonra çalışmalarını başka bir yerleşim birimine kaldıran tek örgüttü. Şehirde Valinin denetimi ve Yunanlıların baskısı sonucu neredeyse Türklerin örgütlenebilmesi hiçte kolay değildi. Neredeyse imkansızdı. 1920 yılı Mart ayı sonunda kurulan “Teşvik-i Maarif Cemiyeti” işgalden sonra İzmir’de Türklerce kurulduğu saptanmış olan ilk örgüttü . Bu arada Yunanlılar İzmir’i işgal ettiklerinde temelleri atılmış olan İzmir Milli Kütüphanesinin yönetiminde de bazı değişiklikler olmuştu²⁶. İşgal Komutanlığı, binaların inşaatı ve kütüphanenin çalışmalarına iyi niyetle bakmadı. Ayrıca mevcut sinema ve kütüphaneye de el konulma ihtimali her an vardı. İşgal yılları İzmir’inde eğitimin çıkmaza girdiğini gören Milli Kütüphane yöneticileri kütüphaneye sahip çıkmak amacıyla “Teşvik-i Maarif Cemiyetini” kurmuşlardır²⁷. Bu cemiyet “Milli Kütüphane Cemiyeti”nin yerine kurulmuştu. Derneğin tüzüğü 12 Mayıs 1920 tarihli Ahenk gazetesinde yayınlandı. Cemiyet Türklüğün bilgisizlik içine itildiği bir dönemde kurulmuştur. Cemiyet tüzüğünün ikinci maddesinde derneğin merkezinin açıldığı tarihten beri Milli Kütüphane olarak bilinen adının İslam Kütüphanesi olarak değiştiğini bildiriyordu²⁸.

Hürriyet İtilaf Fırkası’nın İzmir il Başkanı ve Müsavat Gazetesinin Avukat Sadık kütüphane ve sinemanın başında bulunan “Milli” sözcüğünün çıkarılmasını teklif etmiş, bu öneri kabul edilerek Cemiyetin Nizamname-i Esasi’sinin ikinci maddesinde” *“Cemiyetin merkezi umumisi İzmir’de bulunacak ve heyet-i idare-i merkeziyesi 23 Haziran 1328 tarihinde ve o zamandan beri Milli Kütüphane namıylema’nun ve umumun mütalaasına küşad ve bundan böyle “İslam Kütüphanesi” namıyla yad olunması mukarrer kütüphaneden içtima edecektir”*. denilerek, Milli Kütüphanenin İslam Kütüphanesi adıyla faaliyet göstereceği” belirtilmişti. Kütüphanenin yeni yönetimini üstlenenler, Müslümanlara hizmet edeceğiz düşüncesiyle kütüphanenin adının “İslam Kütüphanesi” olarak değişmesiyle ister istemez Yunanlıların ekmeğine yağ sürmüşlerdi.

26 Nurdoğan Taçalan, *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970, s.237; Sadiye Tutsak, *a.g.e.*, s.73.

27 Teşvik-i Maarif Cemiyetinin Nizamnamesi için bkz; *Ahenk*, 12 Mayıs 1336; Çiğdem Erkal İpek, *a.g.e.*, ss.233-234; Ahmet Gürlek, *a.g.e.*, ss.84-91.

28 1920 yılına ait bir Yunan rehberinden yapılan çeviride Engin Berber Türk Kütüphanesi ismini kullanmakla birlikte daha sonra kendisinin de yaptığı düzeltme sonrası bunun İslam Kütüphanesi olması gerektiğini belirtilmiştir. Milli kütüphane olduğu Beyler Sokağı Vilayet Binası Sokağı adresinden kesinleşmiş olan verilere göre kütüphanenin raflarında 4 bin kitap olduğu yöneticisinin de Fikri Bey olduğu kaydedilmiştir. *İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü*, (Çev ve Yayına Hazırlayan: Engin Berber), Akademi Yayınevi, İzmir, 1998, s.44.

Celal Bayar anılarında bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır; “...Türk olmayan unsurlar bu teşebbüsten memnun olmuşlardı. Bazı hocalar bunun mesleki itibarının kuvvetlendireceğini sanmışlar, diğerleri ise ırk esasına dayanan duyguları zedelemeyen, burada söz sahibi olacaklarını ummuşlardı. Bu isim Yunanlıları sinirlendiriyormuş...Bu şekilde isim değiştirmekle Yunanlıların arzusuna bilerek veya bilmeyerek hizmet etmiş oluyorlardı. Yunanlılar ve her istilacı devlet, girdiği yerde Milli ve Türk kelimesini, onun benliğiyle beraber unutturmak istiyordu...”²⁹. Bu değişikliğin Yunanlıların isteği üzerine mi yoksa İttihatçı karşıtı unsurların girişiyle mi olduğu konusunda ise şu an için somut bilgiye sahip olmasak ta böyle bir değişikliğin işgal güçlerinin oluşturdukları baskıdan kaynaklandığına şüphe yoktur. Başta İzmir olmak üzere işgal ettikleri bütün yöreleri Yunanistan’a katma amacıyla olan Yunan idaresinin “*Milli*” sözcüğünden rahatsız oluyorlardı. Milli olan ne varsa yok ediliyordu. Bu isim değişikliği Milli Kütüphanenin tarihinde acı bir hatıra olarak kalmıştır³⁰.

Teşvik-i Maarif Cemiyeti çalışmalarını sürdürebilmek için bir iç tüzük (Dahil-i Nizamname) hazırlamıştır. Bu iç tüzük daha sonra bir kitapçık halinde yayınlanmıştır³¹. İç tüzüğe göre derneğin amaçları şu şekilde sıralanmıştır. İslamîlığın, Doğu ve Batı uygarlıklarına yaptığı katkılar üzerinde durulmaktadır. Öte yandan Avrupa da matbaanın bulunmasıyla birlikte bilginin daha çabuk yayıldığına değinilmekte, böylelikle bilimin batıya kaydığı açıklanmaktadır. Böylece Türk ve Müslümanların geri kalmışlığını ortadan kaldıracak bilimsel çalışmalara katkı sağlayacak, vilayete bağlı kazalarda kendi gelirleriyle yaşayabilecek kütüphaneler kurmak önemli eserleri temin ederek okuyucuların faydalanmasına sunmak ana hedef olarak düşünülmüştü. Ancak Yunan makamlarının denetimindeki bölgelerde eğitimi arzuladığı gibi yönlendirmeyi başarması olanaksızdı, hem de derneğin gücünü aşmaktaydı. Başkanlığını Muallim Celal, Genel Sekreterliğini Mahmut Tahir’ül Mevlevi, üyeliklerini ise Doktor Esat, Şehbender Şefik, Avukat Sadık, Tacir Selahattin, Eczacı Faik, ve Muallim Yusuf Rıza’nın yaptığı Teşvik-i Maarif Cemiyeti Türk okullarının birer

29 Celal Bayar, *a.g.e.*, s.1546.

30 İşgal yıllarında kütüphanenin adının İslam Kütüphanesi olarak değiştirilmiş olmasına karşın halk arasında Milli Kütüphane olarak anılmaya devam etmişti. Kütüphanenin bakanlar kurulu ile adının Milli Kütüphane yapılması ise 1939 yılında gerçekleşecektir. Ahmet Gürlek, *a.g.e.*, s.83.

31 *Teşvik-i Maarif Cemiyeti Nizamname-i Dahilisi*, Keleşyan Matbaası, İzmir, 1336, 31 sayfa; Teşvik-i Maarif Cemiyeti ile ilgili geniş bir değerlendirme için bkz; Zeki Arıkan, “Teşvik-i Maarif Cemiyeti İç Tüzüğü”, *Atatürk Yolu*, C.4, S.7, Ankara, 1991, ss.403-421; ayrıca 3. Maddesi sansür heyetine çıkarılan Ahenk gazetesinde yayınlanan 8 maddelik tüzüğü için bkz; *Ahenk*, 12 Mayıs 1336; Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997, s.333; Celal Bayar, *a.g.e.*, s.1548; Necmi Ülker, “Kuruluşunun 75. Yılında İzmir’in Kültür Hazinesi, Milli Kütüphane”, *Bilim, Birlik, Başarı Dergisi*, S.47, İzmir, 1986, s.9; Mustafa Şahin, *a.g.e.*, s.42; Milli Kütüphanenin İslam Kütüphanesi adını aldığı işgal yıllarında kütüphaneye giren kitaplarda İslam Kütüphanesi mührünü taşımışlardır. Zeki Arıkan, “İzmir Milli Kütüphanesinde Bulunan Mühürlü ve İmzalı Kitaplar”, *Müteferrika*, Dört Aylık Kitabiyat Dergisi, S.6, İstanbul, 1995, ss.39-46.

birer kapatıldığı, programlarının değiştirildiği, kısacası Türklüğün korkunç bir bilgisizlik içine itildiği bir sırada kurulmuş, fakat fazlaca bir etkinlik gösterememiştir³². Kuruluşundan sonra Cemiyetin belirleyebildiğimiz tek çalışması Ahenk gazetesinin 4 Mart 1337 tarihli sayısında belirtildiğine göre Milli Kütüphanede toplanarak Türk Müziğinin yayılması ve ilerlemesi için bazı kararlar almış olmasıydı³³. Teşvik-i Maarif Cemiyetinin kuruluşu işgal altında yaşayan Türklerin eğitim, öğretim ve diğer kültür sorunlarını çözmekten uzak kalmış ve tüzüğünde yazılı etkinliklerin hiçbirini gerçekleştirememiştir³⁴. Berber'in ifadesine göre 1921 yılı Temmuz'unda Muallimin Cemiyetinin yeniden faaliyete geçmiş olması Teşvik-i Maarif Cemiyetinin başarısız olmasının bir sonucuydu³⁵.

“Milli” Kütüphane İslam Kütüphanesi Oluyor

Vilayet makamını devraldıktan sonra kaza merkezlerinde müftülerin başkanlığında Cemaat-i İslamiye heyetlerinin kurulmasına izin veren Yunanlılar, merkez kazada bu izni vermekten ısrarla kaçınmışlardı. Buna karşın Türk eğitiminin içinde bulunduğu kötü durumu yakından izleyen İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'yi merkez kazada böyle bir heyetin kurulması yolunda düşünmeye sevketmişti³⁶. Ekim ayında yapılan bazı çalışmaların ardından Rahmetullah Efendi İzmir Sultanisinin kapatılmasını önlemek amacıyla 17Kasım 1920'de gittiği Yüksek Komiserlikte Genel Sekreter Gunaris'e düşüncesini açmış olumlu yanıt alamamıştı³⁷. Bayar'a göre Milli Kütüphane «Cemaat-ı İslamiye»nin merkezi ve müftülük makamı olarak kullanılacaktı

İşgal günlerinde Müslüman Türklerin sorunlarıyla uğraşacak ve haklarını koruyacak bir İslam Cemaati kurulunun oluşturulması için İzmir'in Türkçe basınının da yoğun kampanyasına rağmen işgal dönemi sonuna kadar Cemaat-i İslamiyeyi İzmir merkezinde kurmak mümkün olmamıştı³⁸. 1920 yılının Ağustos ayında Milli Kütüphanenin, İzmir'de kurulması tasarlanan Cemaat-i İslamiye'nin merkezi buna bağlı olarak müftülük makamı olarak

32 Teşvik-i Maarif Cemiyetinin yönetim kurulunda yer alan isimler neredeyse tamamı Milli Kütüphanenin yetkili organlarında görev yapmaktaydı. Bu organik bağ doğal olarak dernekle Kütüphanenin ilişkisini daha sıkı bir hale getiriyordu. Dernek Başkanı Muallim Celal aynı zamanda Kütüphanenin de müdürüydü. Zeki Arıkan, “Teşvik-i Maarif Cemiyeti İç Tüzüğü”, Atatürk Yolu, Cilt :2, Sayı:7, Ankara 1991, s.403-404. Ahmet Gürlek, 100. Yılında İzmir Milli Kütüphane..., s.82-83, Erkan Serçe, İzmir'de Kitapçılık 1839-1928..., s.97.

33 Ahenk 4 Mart 1337.

34 Zeki Arıkan, “Teşvik-i Maarif Cemiyeti İç Tüzüğü...,s. 406.

35 Engin Berber, Sancılı Yıllar..., s.334.

36 Ahenk 18 Teşrin-i Evvel 1336'da, İslahat Gazetesinin 17 Ekim tarihli nüshasına dayanılarak verilen bir habere göre Cemaat-ı İslamiye teşkilatı için Meveddet Salonunda bir toplantı yapılmıştır. Engin Berber, Sancılı Yıllar..., s.335.

37 M. Kamil Su, Sevr Antlaşması ve Aydın Vilayeti, Ankara 1981, s.27-28.

38 “İzmir'de Cemaat-ı İslamiye Teşkilatı Münasebetiyle” Ahenk 25 Ağustos 1336'da kuruluşun “dini ve idari olmaktan ziyade milli ve sosyal ihtiyaçların gereği olduğu yazılıyordu. Erkan Serçe, İzmir'de Kitapçılık 1839-1928..., s.96.

kullanılması düşünülmüştü³⁹. Bu düşünce Rahmetullah Efendi'ye iletildi. Rahmetullah Efendi'nin de bu isteği Yunan olağanüstü komiserliği tarafından reddedildi. Bunun üzerine Milli kütüphanenin, Cemaat-i İslamiye'nin merkezi olması düşüncesi de böylece gerçekleşmemiş oldu.

Yunanlıların Milli Kütüphane'nin adını yönetim kurulunu değiştirerek etkisiz kılma girişimlerine karşın kütüphane yönetimindeki idealist üyeler şehrin işgalden kurtuluşu için çalışmalarını gizliden gizliye sürdürmüşlerdir. Vasıf (Çınar) Bey ile Mustafa (Necati) Beylerin Balıkesir'de çıkardıkları Kuva-yı Milliye yanlısı İzmir'e Doğru gazetesi İzmir Kasaba Demiryolu Şirketinde çalışan Safter (Dinç) Bey'le Şirketin ustabaşısı Natali Ventura'ya, oradan da Safter Bey tarafından alınarak Milli Kütüphane Müdürü Celal Hoca'ya iletiliyordu⁴⁰. Celal Hoca her türlü tehlikeyi göze alarak gazetelerin bir bölümünü Milli Kütüphane kurucusu ve gizli örgütün yöneticilerinden S. Ferit (Eczacıbaşı) Bey' götürüyor ve gazeteler iki elden dağıtılıyordu. İzmir'e doğru gazetesinin işgal yıllarında İzmir'de aksamadan dağıtılmasında Milli Kütüphanenin ve yöneticilerinin büyük katkıları olmuştur⁴¹. İşgal yıllarında da Kütüphane olağan faaliyetlerine devam etmiştir. Bu arada kütüphaneye yapılan bağışlarda dönemin basına yansıyor, Kütüphane müdürü Celal Bey tarafından bağışçılara teşekkür ediliyordu⁴². Bunun yanı sıra kurtuluşun hemen sonrasında İzmir okullarının eğitim öğretim ihtiyaçları için kitap, defter, kalem temininde bulunuyordu⁴³. Kütüphane işgal sürecinde İzmir'in Türk halkını biraraya getiren, birarada tutan bir sığınak yeri buluşma yeri ödevi görmüştür.

Milli Kütüphane Sinema ve Tiyatrosunun Mütareke ve İşgal Dönemi Faaliyetleri

1918'de I. Dünya Savaşının sona erip mütarekenin imzalanması I. Dünya Savaşı yıllarında yavaşlamış olan tiyatro etkinliklerine yeniden bir canlılık kazandırmıştır. Savaş sonrası şehir pek çok tiyatro topluluğunun oyunlarına sahne olurken, turneler açısından da hareketli günler yaşamıştır⁴⁴. Milli Kütüphanenin 1913 yılında inşaat giderlerinin karşılanması için konağın

39 "İzmir'de Cemaat-ı İslamiye Teşkilatı Münasebetiyle", *Ahenk*, 25 Ağustos 1336; *Ahenk*, 14 Eylül 1336; Celal Bayar, *a.g.e.*, ss.1547-1548; Sadiye Tutsak, *a.g.e.*, ss.73-74, Erkan Serçe, *a.g.e.*, s.97.

40 Bilge Umar, *Yunanlıların İzmir'de Son Günleri*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975, s.234; Yaşar Aksoy, *a.g.e.*, s.160, Ahmet Gürlek, *a.g.e.*, s.91.

41 Yaşar Aksoy, *a.g.e.*, s.180. İzmir'e Doğru'nun günümüz diline çevrilmiş tıpkı basımı için Bkz.; *İzmir'e Doğru*, (Hazırlayan: Oktay Gökdemir), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No:64, İzmir, 2010.

42 1921 yılında Frenk Mahallesinde Petro Kokito Sokağında ikamet eden Dr. Reçino Efendi, Dr. Mustafa Enver vasıtasıyla Yunan işgali sırasında ismi İslam Kütüphanesine olan Milli Kütüphaneye 61 cilt kitap bağışlamıştı. *Ahenk*, 29 Nisan 1337.

43 Sakarya Kız Numune Mektebi Müdüresi Emine Yaşar Hanım'ın gazetelere verdiği teşekkür beyanından öğrendiğimize göre Kütüphane Müdürü Celal Bey söz konusu okula 5 kuruşluk 80 adet defter, yirmi adet kalem hediye etmiştir. *Ahenk*, 19 Teşrin-i Evvel 1339.

44 Özlem Nemutlu, *II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de Tiyatro*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No:72, İzmir, 2011, s.288.

bahçesinde yapılan Sinema ve Tiyatrosu binasında da oyunlar oynanmıştır⁴⁵. Sahne-i Osmani Heveskaran Cemiyetinin İlk temsilieri Milli Kütüphane Tiyatro salonunda sergilenmiştir⁴⁶. Heveskaran Cemiyeti üyeleri İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Şubesiyle Milli Kütüphanenin ortaklaşa kullandığı binanın Kütüphaneye ayrılan kısmında faaliyet göstermişlerdir⁴⁷. Bunun dışında İzmir'in sahne yaşamına Milli Kütüphanenin katkısı bu kadarla sınırlı kalmamış 1917 yılında Milli Kütüphane Heyet-i Temsiliyesi adıyla bir temsil heyeti de kurularak faaliyetlerine başlamıştır.

1918 ve 1920 yıllarında iki kez yangın tehlikesi geçiren Milli Kütüphane Tiyatro salonunda önemli tiyatro toplulukları oyunlarını sergilemişlerdir⁴⁸.

Milli Kütüphane Sahnesinde ilk sergilenen oyun 1913 yılında Sahne-i Bedayi Heveskaran Heyeti'nin «Edirne Müdafaası yahut Şükrü Paşa» isimli oyundur. 1919 yılına kadar Milli kütüphane Tiyatro ve Sinema Salonunda hiçbir temsil verilmemiştir. Hatta Milli Kütüphane bünyesinde kurulan tiyatro topluluğu da oyunlarını başka salonlarda sergilemiştir

Milli Kütüphane Tiyatro ve Sinemasında Yerli Kumpanyaların Sergilediği Oyunlar

Meşrutiyet döneminde ünlü oyuncu Behçet Efendi'nin yönetimindeki Heveskaran Heyeti ile birlikte Beyler Sokağındaki Milli Kütüphane Sinema ve Tiyatrosunda Sezai Bey'in "Şehid-i Hürriyet yahud Hükm-i İdam" isimli oyunu 19 Ocak 1919 tarihinde oynanmıştır⁴⁹. Heveskaran Heyet-i Temsiliyesinin 1919 yılında Milli Kütüphane sahnesinde gerçekleştirdiği diğer oyunlar şunlar olmuştur. "Zehirli Çiçekler", "Yarasa Kemiği", "Himmet Ağa'nın Düşünü", "Ceza Kanunu", "Tecdid-i Nikah", "Kadın da Muhabbet-i Vatan", "Gizli Odalar", "Kemancı yahut Kambur", "Zıfıf-ı Bakir", "Kusur", "Mağaza Bekçisi", "Mürebbiye", "Soyulan Hırsızlar", "Şehit Kızın Tahassürü", "Leblebici Horhor", "Zor Tabip", "Nasrettin Hoca'nın Telaşı", "Asil Kalp", "Ah Şu Karım", "Finten", "Yavrum Komiser", "Asker Ocağı", "İzdivaç Projesi", "Harp ve Sulh", "Necdet", "Türk Kanı", "Hasis Peder", "Çanakkale Müdafaası", "Sultan Selim-i Salis", "Şair", "Kan", "Haydutlar"⁵⁰. Bu dönemde Milli Kütüphane sahnesinde Hilal-i Ahmer gibi çeşitli hayır kuruluşları yararına oyunlar oynanmıştır⁵¹.

45 Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi, İzmir 1955*, s.135; Ömer Faruk Huyugüzel, *a.g.e.*, s.13; Günver Güneş, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Tiyatro Yaşamı ve Heveskaran Cemiyeti Reisi Sami Bey'in Hatıraları*, Afrodisias Sanat Yayınları, İzmir, 2012, s.23.

46 Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No:46, İzmir, 2004, s.80.

47 Günver Güneş, *a.g.e.*, ss.71-72.

48 Özlem Nemitlu, *II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e İzmir'de Tiyatro...*, s.128.

49 Efdal Sevinçli, *İzmir'de Tiyatro*, Ege Yayıncılık, İzmir 1994, s.45.

50 *Ahenk*, 6 Mart 1919; *Müsavat*, 17 Nisan 1919; *Müsavat*, 28 Nisan 1919; *Ahenk*, 14 Teşrin-i Evvel 1919; Özlem Nemitlu, *a.g.e.*, ss.90-93.

51 *Ahenk*, 13 Teşrin-i Evvel 1919.

Behçet Sırrı Efendi ve Kumpanyası da Mütareke ve işgal yıllarında Milli Kütüphane Tiyatro Salonunda sahne almış önemli topluluklardandı. Topluluk ilk temsilini 1 Aralık 1918'de vermiştir⁵². Behçet Sırrı Efendi Kumpanyası 1919 yılında da "Gece Ziyaretçisi", "İndiana yahut Behçet'in Rüyası," "Değirmenciler yahut Sahte Mecnun", "Kıpti Kızları", "Mithat Paşa yahut Hükm-i İdam", "Aydınlı Sarı Efe", "Mağdur Zabit" ve "Zoraki Takip", "Yirmi dört saat Bihuş", "Gece Kuşları", "Cesure Kız", "Lokanta Cinayeti" isimli temsilleri Milli Kütüphane Tiyatro sahnesinde oynamıştır. Behçet Sırrı Şubat 1919'dan sonra temsillerini Osmanlı Sinemasında vermeye başlamıştır⁵³.

İşgal Yıllarında İzmir Milli Kütüphane Tiyatro ve Sineması

İzmir'de Mütareke'nin son günlerine yani 6 Mayıs 1919'a kadar devam eden tiyatro gösterileri 15 Mayıs 1919'da İtilaf devletlerinin himayesindeki Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgali üzerine bir yıla yakın bir süre kesilmiştir. Bu sırada Türk toplumunun yaşadığı feci olaylar sırasında İttihat ve Terakki Binasında faaliyet gösteren Milli Kütüphane Heveskaran Cemiyeti de işgalci askerler ve Rumlar tarafından yağmalanmış dekor ve malzemeleri tahrip edilmiştir⁵⁴. Bununla beraber 1919 Mayısından 1922 yılına kadar üç yıldan fazla devam eden işgal döneminde tiyatro on aylık bir duraklamadan sonra yeniden canlanmış ve faaliyet daha çok İzmirli gençlerin oluşturduğu tiyatro toplulukları vasıtasıyla sürdürülmüştür⁵⁵.

Yunan İşgal döneminde basın-yayın faaliyetleri İzmir Beynelmilel Sansür Heyeti tarafından tiyatro ilanlarına varıncaya kadar izlenmeye ve sansür edilmeye başlanmıştır. Bu baskılar nedeniyle İzmir'de sahne yaşamı sekteye uğramıştır. Pek çok tiyatro topluluğu faaliyetlerini durdurmuştur. Bu süreçte tespit edebildiğimiz oyunlar Ekim- Aralık 1919 tarihlerinde İzmir Milli Kütüphane Tiyatro ve Sinema salonunda Agop Şahinyan Kumpanyası tarafından sergilenen "İki Ahbap Çavuşlar", "Fedakar Aşık", "Sefahat yahut Gençlere İbret komedisi ile Balıkçı Kız operetleri" idi⁵⁶. 1920 yılında Sahne-i Bedayi Dershane-i İbret Kumpanyası 9 Mayıs 1920'de Milli kütüphane Tiyatro Salonunda "Baykuş" ile "Niyazi Bey'in Beşikten Mezara Kadar Otuz Senelik Hayatı" isimli oyunları sergilenmiştir⁵⁷. Behçet Sırrı Bey de 1920 yılı ortalarında "Alüfteler Kulübü yahut Mirasın Tesiri" oyunlarını Milli Kütüphane Tiyatro Salonunda gerçekleştirmiştir⁵⁸.

52 Özlem Nemetlu, *a.g.e.*, s.93.

53 *Ahenk*, 11 Kanun-ı Evvel 1918; *Ahenk*, 19 Kanun-ı Sani 1919.

54 Tiyatro Heveskaran Cemiyeti Reisi Sami Bey'in anılarında anlattığına göre 15 Mayıs 1919 da İzmir'in işgali günü yağma edilen kulüp eşyalarından kurtarılanlar Askeri Kışlaya taşınmıştır. Bkz; *Hürriyet*, 31 Mayıs 1931; Günver Güneş, *a.g.e.*, s.67.

55 Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar, s.99.

56 *Ahenk*, 14 Teşrin-i Evvel 1919; *Ahenk*, 11 Kanun-ı Evvel 1919.

57 *Şark*, 9 Mayıs 1920; Özlem Nemetlu, *a.g.e.*, s.99.

58 Özlem Nemetlu, *a.g.e.*, ss.99-100.

Milli Kütüphane dışarıdan gelen kumpanyaların gösterilerine de sahne olmuştur. Bunlardan 1922 yılı Haziran ayında İzmir'e gelmiş olan Kafkas Operet Kumpanyası Milli Kütüphane ve Sinema Salonunda Üzeyir Hacıbeyli'nin "Arşın Mal Alan" operetini sergilemiştir⁵⁹.

Yunan işgali yıllarında milli kütüphane sinemasının faaliyette olduğuna ve film gösterildiğine tanık oluyoruz. Cemil Filmer'in anılarında anlatıldığına göre hasılatı Milli Kütüphane'ye bırakılmak üzere işgal yıllarında Milli kütüphane sinema salonunda film oynatılmıştır⁶⁰. Bu küçük ahşap sinemada "Kırmızı Damga", "Katil Baba", "Miss Anna", "Folsko'nun Büyük Kemanı", "Barabas", "Sefiller", "Aşk Mukavelesi", "Feriyla'nın Faciası", "Sekiz Ayaklı Ahtapot", "Öksüz Kız" filmleri gösterilmiştir⁶¹. Nitekim 16 Eylül 1921 tarihli ilanlarda milli kütüphane de Cuma gününden itibaren fevkalade program gösterileceği belirtilirken programın akışı hakkında şu bilgiler bulunuyordu⁶². 1- Manzara 2-3 3. Kırmızı Damga 6.Seri, 4- 5 TTT Çetesi 2.Seri, 6- 11 Katil Baba-Komik. 21 Nisan 1922 Cuma günü "Gomon fabrikasının şaheseri milyon frank masrafla vücuda gelmiş ve Barabas, İki çapkın kız artistleri tarafından temsil edilmiş Öksüz kız yahut pençe⁶³.

İzmir Milli Kütüphanesi İzmir'in kültür yaşantısına olduğu kadar sinema yaşantısına da katkıda bulunmuş bir kurumdur.

59 *Islahat*, 19 Haziran 1922; *Islahat*, 16 Temmuz 1922.

60 Cemil Filmer, *Hatıralar*, Emek Matbaası, İstanbul, 1984, ss.11-115.

61 *Ahenk*, 3 Mart 1922.

62 Oğuz Makal, *Tarihin Penceresinden İzmir Sinemaları 1900-1930*, Tükelmat Yay, İzmir, 1992, s.87.

63 Oğuz Makal, *a.g.e.*, s.88.

Sonuç

Mütareke ve işgal yıllarında İttihat ve Terakki'ye olan yakınlığı isminin "Milli" olmasının yarattığı şüpheler nedeniyle gerek gayr-ı milli unsurlar, gerekse işgal döneminde Yunanlıların baskısı sonucu yaşam savaşı veren İzmir Milli Kütüphane zaman zaman kuruluş amacının dışına çıkmış olsa bile kentin en önemli kültür kurumlarından biri olmayı başarmıştır. Sadece eğitim sahasında değil sosyal ve kültürel faaliyetlerinde hatta tüm olanaksızlıklarına rağmen sahne gösterilerinin de adeta merkezi olmuştur. Siyasetin dışında kalmaya çalışsa da İttihatçı kimliği hem mütareke hem de işgal yıllarında peşini bırakmamıştır. Bir ara "Milli" ibaresi çıkarılmış olsa dahi zor koşullarda şehirde işgale direnen birkaç kurumdan birisi olarak öne çıkmıştır.

İzmir'in 9 Eylül 1922'de Türk Ordusu tarafından kurtarılmasının ardından yanmış yıkılmış, tahrip olmuş şehirde şanslı binalardan biri Kütüphane binası olmuştur. Kurtuluş sonrası Beyler Sokağındaki kütüphanenin kapısı üzerindeki İslam Kütüphanesi ibareli büyük levha indirilerek yerine "Milli Kütüphane" yazılı eski levha yeniden asılmıştır.⁶⁴ Cumhuriyet kurulduktan sonra kütüphane müdürlüğüne tekrar Celal Saygun getirilmişti. Yeni dönem kütüphanenin masraflarının karşılanması yönündeki çalışmalar ve yeni bina arayışları ile başlamıştır. Milli Kütüphanenin ilk kurucuları biraraya gelerek yarım kalan inşaatlara tekrar giriştiler.

64 İzmir Milli Kütüphane Belgeliğinde bulunan Ahmet Adnan Saygun'un kendi el yazısı ile yazdığı notlardan bkz: Ahmet Gürlek, *a.g.e.*, s.341.

KAYNAKÇA

I. Gazeteler

Ahenk

Anadolu

Hukuk-u Beşer

Hürriyet

Islahat

Köylü

Müsavat

Şark

II. Kitaplar

ARIKAN, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, 30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922*, Ankara, 1989.

AKSOY, Yaşar, *Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım*, C.5, Baha Matbaası, İstanbul, 1966.

BERBER, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara, 1997.

DUMAN, Pınar, *Kuruluşundan Günümüze İzmir Milli Kütüphanesinin Tarihi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir, 1990.

FİLMER, Cemil, *Hatıralar*, Emek Matbaası, İstanbul, 1984.

GÜNEŞ, Günver, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Tiyatro Yaşamı ve Heveskaran Cemiyeti Reisi Sami Bey'in Hatıraları*, Afrodisias Sanat Yayınları, İzmir, 2012.

GÜRLEK, Ahmet, *100. Yılında İzmir Milli Kütüphane*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No.83, İzmir, 2012.

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, *İzmir Milli Kütüphanesi*, İzmir, 1997.

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No:46, İzmir, 2004.

- İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü, (Çev ve Yayına Hazırlayan: Engin Berber), Akademi Yayınevi, İzmir, 1998.
- İzmir Milli Kütüphane Açılma Şenliği 1933, İzmir, 1933 .
- MAKAL, Oğuz, *Tarih Penceresinden İzmir Sinemaları*, İzmir, 1992.
- MORALI, Nail, *Mütareke’de İzmir Olayları*, TTK Yayınevi, Ankara, 1973.
- NEMUTLU, Özlem, *II. Meşrutiyetten Cumhuriyet’e İzmir’de Tiyatro*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı No:72, İzmir, 2011.
- ONAY, Ahmet Talat, *Milli Mücadele Yazıları*, MEB Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÖKTEM, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz: Zeki Arıkan, TTK Yayını, Ankara, 1991.
- ÖZMAKAS, Yavuz, *Sakallı Vali Nurettin Paşa’nın İzmir Günleri*, Şenocak Yayınları, İzmir, 2011.
- ÖZTOPRAK, İzzet, *İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2014.
- SERÇE, Erkan, *İzmir’de Kitapçılık 1839- 1928 Kitaplar, Kitapçılar, Matbaalar ve Kütüphaneler*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996.
- SU, M. Kamil, *Sevr Antlaşması ve Aydın Vilayeti*, Ankara, 1981.
- SÜRGEVİL, Sabri, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2009.
- TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- TUTSAK, Sadiye, *İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler 1850-1950*, Kültür Bakanlığı Yayınları No:374, Ankara, 2002.
- UMAR, Bilge, *Yunanlıların İzmir’de Son Günleri*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975.

III. Makaleler

- ARIKAN, Zeki, “İzmir Milli Kütüphanesinde Bulunan Mühürlü ve İmzalı Kitaplar”, *Müteferrika*, Dört Aylık Kitabiyat Dergisi, S.6, İstanbul, 1995, s. 39-46.
- ARIKAN, Zeki, “Teşvik-i Maarif Cemiyeti İç Tüzüğü”, *Atatürk Yolu*, C.2, S.7, Ankara, 1991.
- ÇİĞDEM, E. İpek, “Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3, İzmir, 1993.
- GÜRLEK, Ahmet, “İzmir Milli Kütüphanesi”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C.XXIX, S.4, Ankara, 1980.

ŞAHİN, Mustafa, "Dünü Ve Bugünüyle İzmir Milli Kütüphane", *Tarih Ve Toplum*, C.23, S.134, İstanbul, 1995.

ÜLKER, Necmi, "Kuruluşunun 75. Yılında İzmir'in Kültür Hazinesi, Milli Kütüphane", *Bilim, Birlik, Başarı Dergisi*, S.47, İzmir, 1986.